

cessitas consensus alterius ostendit quod voluntas cuiusque nequit esse ratio adaequata effectuum. Ergo nullum esset vere omnipotens: ergo.

Argum. 3.^m Si natura entis necessarii esset capax multiplicationis, existerent necessario infiniti multitudine Dii; atqui consequens est falsum, ergo et antecedens. Quod consequens sit falsum sive absurdum liquet vel ex eo quod multitudo infinita actu repugnat. Probatur autem consequentia. Etenim tunc in tot individua existeret necessario multiplicata natura entis necessarii in quot posset multiplicari; alioquin non esset natura necessaria si aliqua deitatis individua possibilia possent non esse; atqui haec sunt infinita, tum quia quovis numero assignato, non est ratio cur sint tot et non plura; tum quia si contingentia multiplicari possunt in infinitum, multo magis natura necessaria; si multiplicabilis ponitur, erit multiplicabilis in infinitum: ergo existeret necessario infinita multitudo Deorum; atqui illud absurdum est: ergo. Iure autem a falsitate consequentis arguitur falsitas antecedentis; ergo falsum est naturam entis necessarii esse multiplicabilem. Itaque licet non repugnet aequalis perfectio plurium in ordine finito, id tamen repugnat in ordine infinito, et licet pluralitas non opponatur perfectioni in naturis finitis, opponitur tamen in natura infinita.

Nota. Nullatenus huic doctrinae refragatur mysterium Sanctissimae Trinitatis; nam mysterium istud non docet esse tres naturas infinitas, sed tantum unam naturam infinitam in tribus personis distinctis; atqui nos docemus tantummodo repugnare plures naturas infinitas, non autem dicimus repugnare quod eadem natura infinita in pluribus personis subsistat.

Ergo ens necessarium est unicum, est autem tale necessario: ergo impossibile est plures esse Deos. Ergo natura divina rite percepta nequit concipi ut universalis, cum plura eiusdem individua secundum naturam divinam repugnent. Propter defectum vero debitae cognitionis factum est, ut divina natura ad modum ceterarum rerum conciperetur;

et pluribus eius individuis admissis, conciperetur ut universalis.

Ergo Deus est ens absolutum. Ens absolutum est illud quod nullum aliud ens supponit ut sit, aut ut sit tale, cui proinde nulla relatio ad aliquod sibi extrinsecum est necessaria, quod idcirco est ens prorsus independens: tale autem est ens necessarium et infinitum. Cf. O. Th. XXX. p. II.

THESIS XII^a

Systema Pantheismi sive realis, sive idealis absurdissimum est, et maxime perniciosum.

DECLARATIO. I. Duplex Pantheismi forma distinguitur, Pantheismus scilicet realis et Pantheismus idealis. Ille est qui ordinem realem ponit, in eoque vult omnia esse unam eandemque substantiam, vel unius eiusdemque substantiae modificationes: hic omnibus revocatis ad ordinem idealem, in ipso statuit quidquid cogitatur esse unum idemque cum cogitante, subiectum scilicet cognoscens et obiectum cognitum, ideam rei ac ipsius essentiam unum idemque esse.

Pantheismus realis, negata creatione qua res finitae ex nihilo virtute entis infiniti producuntur, et qua idcirco res effectae a Deo causa realiter distinguuntur, unam ponit esse numero substantiam. Unitas vero substantiae ex omnibus, quae sunt aut esse apparent, vel ideo est quia unum est ens, et omnia ab eo veluti partes deciduntur (emanatio transiens) qua in hypothesi potius est unitas naturae quam substantiae; vel ideo est quia unum ens se immanenter explicat et evolvit, diversas subiens determinationes seu modificationes (evolutio immanens); nisi dicas pluralitatem eorum quae apparent et esse putantur, apparentia tantum et illusionem contineri. Ceterum si unica substantia est, quidquid est vel ipsa esse, vel in ipsa manere debet; quod si aliquid ab ipsa extra ipsam emanat, causalitas efficiens asserenda erit ipsi, qua aliqua substantia producatur, quod dogmati Pantheistico proprie repugnat.

Pantheismi doctrina vetusta est, atque penes Indos primum, quod nosse valeamus, floruit: fuitque in Indiis systema nedum philosophicum sed et religiosum. Iuxta philosophiam Vedanticam unicum est Esse, unica Substantia *Bram*, multiplicitas vero rerum non est nisi apparentia: reapse enim non sunt nisi imagines et symbola quibus eadem res sub diversis formis repraesentatur. Si in iis haeres, et multa esse putas, vane deciperis et erras; si ab iis praescindens unam cogitas et credis esse substantiam, tum enimvero sapiens es.

Apud primos Graeciae philosophos Pantheismus reperitur. In schola enim Ionica unum est principium, materiale scilicet, quod se evolvit et ex quo omnia fiunt. Huc spectant veteres poetae Hesiodus, Orpheus, Linus; licet vero Orphei et Lini carmina certa non sint, vetusta tamen sunt, cense-rique possunt eorum sententias referre. Pithagoras quoque qui a schola Ionica exiit unitatem substantiae sub diversis formis docuit numeros adhibens ad explicandam evolutionem unius substantiae in plures diversas formas per successivos gradus. In schola Eleatica Xenophanis, Parmenidis, Zenonis et Melissi viguit Pantheismus idealis: hoc enim erat eorum placitum: idem esse cogitationem et id quod cogitatur, unicum esse ens infinitum, praeter et extra ipsum nihil esse posse, quae praeter unum videntur ad apparentias et illusiones esse amandanda.

Pantheismus Indorum excepit Dualismus Chaldaeorum duo aeterna ponentium principia Ur intelligentiam scilicet, et Nebo materiam, illudque in hoc agens mutationibus inductis.

Dualismus penes Persas formam induit luctae et pugnae inter duo principia alterum bonum alterum malum, cuius plenior expressio est Manichaeismus. Posito quidem Dualismo servari adhuc potest ratio causae efficientis supremae prout est principium efficiens mutationum in alio, sunsque locus est quoque causis secundis. At in systemate Manichaeo videtur utrumque principium se explicare in suo ordine pantheistico modo, licet utrumque in alterum pugnam exerceat cuius opera studeat pervertere.

Dualismum contra Pantheismum invexit penes Graecos Anaxagoras, qui materiae, ex qua omnia fierent, adiecit mentem ipsi extrinsecam, quae omnia faceret. Ad Dualismum spectant scholae Platonis et Aristotelis.

Politheismus gentilium alius et alius formaliter erat, prout a Pantheismo vel Dualismo ortum ducebat. In Pantheismo enim diversa numina non erant nisi diversa symbola unius Entis, seu evolutionum eius. In Dualismo autem plura numina repraesentabant plura entia quorum unum supremum, alia ab eo procedentia, vel producta, non quidem ex nihilo, sed ex aliquo subiecto.

Progressum Christianae Fidei non solum ferro et vi impedire, sed et scientiarum subsidiis conatus est mundus. Doctrinae fidei quae mentes hominum alliciebat ad sese, obviam ivit *Gnosticismus* et *Neoplatonicismus*. Gnosticismus primis Ecclesiae saeculis ortum habuit ex temeraria et impia praesumptione explicandi et amplificandi Theologiam christianam ope doctrinarum Orientalium pantheisticarum. Duplex fuit forma Gnosticismi, nempe Pantheismus simplex, et Pantheismus dualisticus, Illius auctores Valentinus, Carpocrates, Epiphanes. Hi ab uno ente Βοθφ plures immanentes processiones per συστυγεις commenti sunt, quorum termini essent αιωνες quibus triginta numero constitueretur πληρωμα. Alterius auctores fuerunt Saturninus, Basilides, ac tandem ipsum absolventes Manichaei. Cf. S. Irenaeum in opere inscripto *Refutatio haeresum*, et S. Epiphanium *Adversus haereses*.

Schola alexandrina Neoplatonicorum id unum sibi proposuit ut doctrinae christianae systema opponeret philosophicum simul et religiosum conflatum ex placitis Philosophiae orientalis et graecae, quod systemate christiano vel excellentius, vel non impar videretur, ut idcirco opus non esset relictis veteribus magistris christiana sacra suscipere. Horum praecipui duces fuerunt Plotinus, Proclus et Porphyrius, strenuusque propugnator Iulianus apostata. Doctrina Plotini obscurissime proposita ut idem frequenter et affirmare et negare videatur in sextuplici Enneade, satis

aperte tamen excludere videtur creationem, ita ut processus Intellectus ab Uno et Animae universalis ab Intellectu, et particularium animarum ab illa, atque ita porro, non sit nisi quidam processus pantheisticus.

Medio aevo Pantheismum instauravit Scotus Erigena sec. IX in opere philosophico cui titulus *De divisione Naturae*: aliique pauci quin scholas fundarent: ad Pantheismum accedebant ii quoque qui in quaestione de universalibus realismum exaggeratum propugnabant. At post Iordanum Brunum qui obiit anno 1600, iam praeparatis per reformationem protestanticam animis erupit Benedictus Spinoza seculo XVII hebraeus origine, tum christianus, tum tandem apostata: qui Pantheismum methodo geometrica demonstrare studuit. Ipse est parens omnium modernorum Pantheistarum.

Eius doctrina huc redit. Unica existit substantia infinita duabus freta proprietatibus, intelligentia et extensione; nulla realitas nova fit, aut facta unquam est; quod multiplex est non est nisi phaenomenum, ac phaenomena sunt totidem determinationes seu modificationes unius substantiae, quae intestina vi se explicat. Hic est Pantheismus realis. Eius argumenta mox proferemus et solvemus. Praecipua quae ex suo systemate ipse Spinoza colligit, haec sunt. Deum esse simul causam et effectum, quae enim ab ipso emanant sunt realiter ipse; Deumque simul activum esse et passivum; Deum non habere propriam personalitatem distinctam ab aliis, omnia enim sunt ipse; Deum non se cognoscere et amare nisi in homine, unicus est enim intellectus, unica voluntas nempe hominis; vitam Dei esse sitam in continua explicatione et manifestatione huius unius substantiae per immanentes emanationes. Omnia esse bona, omnia esse ordinata, malumque non esse nisi quid oppositum, phaenomenice quidem, legibus aliquibus particularibus, non vero legibus universalibus. Inclinationes omnes seu passiones hominis rectas esse ac divinas, ideoque sequendas: atque huc practice redit tota moles Pantheismi:

E questo fia suggel ch'ogni uomo sganni.

Pantheismus realis in idealem mutatus est ope formalismi Kantii. In systemate enim Kantii licet ratione materiae obiectum cognitum a subiecto cognoscente distinguatur, tamen tota forma sensibilitatis et cognitionis est a subiecto, et ab ipso est omnis ratio universalis et ratio entis; ita ut quid res in se sint extra nos nescire prorsus oporteat. At si ita est, et effugere tamen scepticismum velimus, primum est inferre obiectum cognoscibile non esse reapse extra nos, sed esse a nobis et in nobis; et quia ipsum subiectum cognoscens prout est aliquid ponitur ab intellectu suppeditante formas entis, subiecti, causae, hinc subiectum cognoscens et obiectum cognitum ponuntur a ratione et ad ordinem idealem spectant, et sunt unum et idem cum ipsa apprehensione et affirmatione eorum; subiectum enim et obiectum non sunt realiter nisi eorum apprehensio et affirmatio. Haec arripiens Fichte Pantheismum idealem subiectivum induxit: exorditur enim a subiecto. Ipsum est $\tau\omicron$ ego quod non est aliud quam cogitatio; hoc vero subiectum se cogitando et affirmando ponit: *ego sum ego*, heic enim cogitare et agere perinde sunt. Ponit autem se confuso modo, tum ad clariorum sui notitiam suique determinationem procedens, se limitat contraponens sibi $\tau\omicron$ non ego, mundum. Evolutione deinde rationis hos limites transgreditur, $\tau\omicron$ non ego reducens ad $\tau\omicron$ ego, e cuius fundo reapse deductum est; donec utrumque in unitatem absolutam conveniat ope progressivae abstractionis et reflexionis.

Huiusmodi subiectivum processum non probavit Schelling qui Pantheismum idealem obiectivum praeoptavit. Iuxta Schelling primum principium est esse absolutum quod est ens indeterminatum, quod est simul ideale et reale. Illud vero in utroque ordine se evolvit et explicat donec perveniat tanquam ideale ad conscientiam sui, et tanquam reale ad organismum et vitam. Cum vero extra se veluti exiverit se dividens in materiam et spiritum, rursus intra se redit cum duplex explicatio idealis et realis mutuo sibi occurrunt in spiritu humano.

Hanc doctrinam declarare et demonstrare aggressus est

Hegel. Ut Hegeliani systematis rationem aliquam sibi effingas (res est enim, omnibus fatentibus, difficilis, nec operae pretium est in eo scrutando admodum laborare, quid enim confert somnia alterius nosse?) considera primum quomodo conceptus quem habemus entis indeterminati, ab initio paulatim novis additis notitiis determinatur magis per distinctas cognitiones singularum naturarum. Sunt quidem tot conceptus rerum alter altero perfectior usque dum ad entis absoluti et infiniti conceptum perveniatur, in his tamen omnibus conceptus entis reperitur, qui prout analogice unus est omnes naturas permeat, augeturque magis magisque incrementis singularum naturam determinatarum. Postea finge ens istud indeterminatum reale esse, et quem admodum in ordine logico processus fit ab indeterminatione ad determinationem, ab una determinatione ad aliam, ita quoque se explicare et augeri ens reale: et sic habebis notionem processus Hegeliani.

Ens scilicet maxime indeterminatum ab indeterminatione ad determinationem, ab una determinatione ad aliam processu quodam necessario transit. In hoc transitu id quod reale est et positivum, est relatio inter duos terminos, hi vero realitatem non habent nisi in ipsa relatione in qua ununtur. Haec relatio est ipsum *fieri* (*divenire*) successivum h. e. transitu a non esse determinationis ad esse determinationis: atque ista relatio est *Idea*. Quocirca Idea hegeliana est ens simul et nihil, *ens* scilicet non quod actu sit, sed quod fit, *nihil* non quod prorsus non sit, sed ex quo aliquid fit. Est autem simul ens et nihil, quia quod fit, dum fit neque est quod fit neque non est, sed ex parte est et ex parte non est. Idcirco essentia Ideae et cuiusque rei est contradictio, secus ac veteres logici opinati sint Porro unicum est ens quod successive fit donec ad absolutam perfectionem perveniat: hoc autem ens est Deus; Deus ergo est in fieri. Conf. cl. Maret Essai sur le Panthéisme etc. et Philosophie et Religion 21 Leçon.

Fundamentum huius delirii, ut liquet, est tum formalismus kantianus quo ordini reali ordo idealis substituitur,

tum illud falsum principium: ordinem ontologicum parem esse ordini logico, quod isti idealistae supponunt, cum ontologicum ordinem explicare contendunt. Hic tamen ordo ontologicus, secundum id quod ex systemate Kantii consequitur ipsique fatentur, identicus est ordini logico, resque existere in ordine reali non est nisi res apparere in cognitione sive cognosci; reique essentia eiusque Idea unum idemque sunt. Nihil in his novi reperitur: haec iam schola eleatica tradiderat, affirmans unum esse Ens, idemque esse cogitationem et quod cogitatur.

Pantheismus est praecipua haeresis seculi huius; facile quidem refellitur, sed quoad perversio et corruptio cordis perseverat quae ope rationis se tueri vult sibi iustitiae perfectionem vindicare, erunt semper qui a Pantheismi specie se illudi sinant.

II. Refutabimus primum Pantheismum realem Spinozae. Non negamus absolute unicam posse existere substantiam; si enim Deus non creasset, non existeret nisi ipse; sed posita existentia nostra, extensionis etc. negamus unam tantum substantiam esse, qui est sensus a Pantheistis intentus.

DEMONSTRATIO. Et 1° quidem ineptissimis argumentis systema hoc stabilitur. Sane a) arguunt ex conceptu entis infiniti hoc modo: Ens infinitum comprehendit omnem realitatem, ergo nullum aliud ens praeter ipsum est possibile, ergo unum est tantum ens, scilicet infinitum.

Resp. Ens infinitum comprehendit omnem realitatem, *dist.* sive eminenter, sive formaliter, *conc.* formaliter, *subd.* omnem realitatem necessariam et infinitam simplicissimo modo, *conc.* omnem realitatem contingentem et finitam, *neg.*

Instant. Atqui comprehendit omnem omnino realitatem: nam ens infinitum est ipsum esse, atqui esse complectitur omnia; ergo.

Resp. Ens infinitum est ipsum esse, *dist.* est ens necessario existens, ens absolutum et perfectissimum, *conc.* est ipsum esse respondens conceptui universali entis, et sic est esse formale omnium rerum, *neg.*

Instant. Atqui ens infinitum debet esse formale esse

omnium rerum. Nam infinitum non foret amplius infinitum, si posset esse aliquid ipso maius; atqui si ens infinitum non est esse formale omnium rerum potest esse ipso aliquid maius; etenim tunc ens infinitum simul cum entibus finitis esset aliquid maius ipso solo infinito.

Resp. Infinitum non foret amplius infinitum si aliquid ipso maius posset esse, *dist.* h. e. si aliquid maius quoad valorem perfectionis, *conc.* si aliquid maius quoad numerum tantum perfectionum quae ab eo tamen infinite distent, *neg.* Atqui si ens infinitum non est esse formale omnium rerum potest esse ipso aliquid maius, *contrad. m.* quoad valorem perfectionis, *neg.* aliquid maius quoad numerum perfectionum, *subd.* quae sunt in eodem ordine cum Deo, *neg.* quae a Deo infinite distant, *conc.*

Subsumunt. Licet numus aureus contineat argenteum, tamen est aliquid maius quoad valorem numus aureus simul cum argenteo quam solus aureus; ergo a pari.

Resp. *neg. paritatem.* Nam numus aureus continet solum aliquem numum argenteum et indeterminate; cum ergo non aequivaleat omnibus, nullumque determinet, quicumque numus argenteus addatur, habebitur semper maior valor. Quod si ille numus aureus aequivaleret omnibus etiam possibilibus numis argenteis; tunc profecto additione argenteorum augetur quidem numerus numerorum, non autem valor. Quod autem in numis ceterisque rebus repugnat, competit Deo.

Arguunt. *b)* ex impossibilitate creationis; scilicet si alia entia existunt distincta ab ente infinito, admittenda est creatio; atqui creatio admitti nequit: non existunt ergo alia entia distincta ab ente infinito. *Prob. min.* entia quae dicuntur creari vel iam continentur in ipso producente vel non continentur; si continentur, non producentur, sed tantum educuntur; si non continentur, non amplius possunt produci, quia deberent fieri ex nihilo, atqui ex nihilo fit nihil; ergo.

Resp. Advertendum est effectum in causa contineri non actu sed virtute quatenus in causa virtus est ipsum producendi: ideoque aliquid in alio contineri posse vel actu, vel

virtute. Itaque effectus vel continentur in ente infinito, vel non continentur, *dist.* vel continentur in ente infinito, vel non continentur sive actu, sive virtute, *conc.* actu tantum, *neg.* Atqui si continentur, non est productio sed eductio, *dist.* si containerentur actu, *conc.* si virtute, *neg.* Si non continentur non possunt produci quia ex nihilo fit nihil, *contrad.* si non continentur neque actu neque virtute, *conc.* si non continentur actu sed virtute, non possunt fieri quia ex nihilo nihil fit, *subd.* si causa quae illa continet virtute sit causa finita quae agit in subiectam materiam, *conc.* si sit infinita quae agit nutu voluntatis. *neg.* Cf. dicta in Cosmologia de Creatione.

Arguunt *c)* ex conceptu substantiae ita: substantia est id quod per se est, et per se concipitur; atqui id nequit esse nisi unum illudque infinitum: si enim aliae substantiae finitae ponuntur existere, hoc ipso quod sunt ab alio productae non sunt ens per se nec per se concipiuntur, ideoque nequeunt esse substantiae; ergo una est tantum substantia.

Resp. *dist. maior.* Substantia est ens per se, h. e. ens quod non subsistit in alio, *conc.* substantia est ens per se, h. e. quod non est ab alio sed a se, *subd.* Substantia infinita, *conc.* substantia finita, *neg.*

Rursus substantia est id quod per se concipitur, *dist.* h. e. quod non concipitur cum relatione ad subiectum in quo sit, *conc.* quod non concipitur cum relatione ad causam, *subd.* substantia infinita, *conc.* substantia finita, *subd.* spectata ratione substantiae tantummodo, *trans.* spectata ratione substantiae finitae quatenus huiusmodi, *neg.* Itaque tota difficultas lusus est verborum confundens conceptum entis quod in se subsistit, qui est conceptus substantiae, cum conceptu entis quod a se existit, qui est conceptus cuiusdam tantummodo substantiae, h. e. infinitae.

Subsumunt: atqui substantia est ens a se; nam quod produci nequit est ens a se; atqui substantia nequit produci; etenim non possunt dari substantiae plures eiusdem attributi, quae autem habent diversa attributa, nihil inter se

commune habent; quæ autem inter se nihil commune habent, eorum unum nequit esse causa alterius; ergo nulla substantia potest ab alia produci.

Resp. *Concessa maior. neg. min.* Ad eius probationem hæc distinguimus: 1° Non possunt dari substantiæ plures eiusdem attributi, *dist.* eiusdem numero, *conc.* eiusdem specie vel genere, vel analogice, *neg.* 2° Quæ habent diversa h. e. distincta tantum numero attributa, nihil inter se commune habent, *neg.* quæ habent diversa specie vel genere, *subd.* non habent inter se commune id quo differunt, *conc.* rationes alias magis universales et relationes ut similitudinis aut dissimilitudinis, et huiusmodi, *neg.* 3° Quæ nihil inter se commune habent vel specie, vel genere, vel saltem analogice nequeunt se habere ut causa et effectus, *conc.* quæ solo numero vel genere, vel specie non conveniunt, *neg.*

2° Certis argumentis absurditas eius manifesta fit. Sane a) Evidens est fieri non posse ut eadem substantia sit simul corpus et spiritus; nam illud est natura sua ens divisibile, hic natura sua ens indivisibile; illud iners, hic vivens; atqui in systemate identitatis universalis eadem substantia deberet esse corpus et spiritus; nam cum nos existamus et existant corpora, nihilominus ex his unam tantum substantiam esse aiunt Pantheistæ. Ergo.

b) Evidens est fieri non posse ut eadem substantia sit simul finita et infinita; nam infinitum dicit omnem maximam perfectionem, ideoque et exclusionem omnis imperfectionis, sive defectus alicuius perfectionis; finitum e contrario dicit aliquam perfectionem cum defectu ulterioris perfectionis; hæc autem duo invicem opponuntur, nec simul esse possunt. Atqui in systemate pantheistico una eademque substantia deberet esse infinita et finita, infinita tum quia talis supponitur, tum quia ponitur existere necessario, tum quia nihil aliud præter ipsam dicitur esse possibile, sed omnia in ea contineri; finita autem quia cum eadem sit cum nobis et corporibus scatet imperfectionibus, et quia semper aliquid novi acquirit existens semper in motu. Ergo.

c) Si est una tantum substantia, res omnes quæ esse

apparent, vel emanatione quadam ab ipsa procedunt quatenus decisæ quodammodo sunt ab eius essentia (emanatio transiens), vel modificationes sunt eiusdem essentiae sibi perpetuo succedentes (evolutio immanens), vel non sunt nisi merae apparentiæ et illusiones; atqui quidquam dicatur absurdum est; ergo.

Prob. m. quoad 1^m p. Sane vel supponitur infinita ea substantia a qua res deciduntur, vel infinita solum dicitur collectio eius et ceterarum rerum. Si primum a) ab infinito nihil decidi potest, quia infinitum est simplicissimum, ut probabitur; sane simplicitas est perfectio quæ proinde infinito deesse nequit; b) decisione facta vel remanet infinita vel non; si non remanet, habes infinitum quod detractio-nibus exauriri potest; si remanet, habes infinitum quo possit esse aliquid maius; partes enim decisæ cum sint eiusdem essentiae ac ipsa, maius cum ipsa aliquid faciunt, quam ipsa sola.

Si dicatur secundum, habes infinitum exurgens ex partibus finitis, quod repugnat (O. Th. XXIX).

Prob. m. quoad 2^m p. Quia a) evidens est idem subiectum non posse simul affici diversis et oppositis modificationibus, quæ extensionem non supponunt; atqui hæc una substantia deberet his modificationibus simul affici, ex. gr. deberet esse simul docta et indocta præ eadem re, virtuosa et vitiosa; volens idem et nolens, etc. b) Sumatur aliqua ex his modificationibus ex. gr. humana natura; quaerimus: humana natura quæ est identica huic substantiæ infinitæ, vel retinet propriam essentiam, vel secus; si non retinet, falsum est existere homines, unamque substantiam esse formaliter omnia; si retinet, nequit esse modus alicuius substantiæ, quia modus est realiter idem ac substantia cuius est modus; homo vero nequit esse realiter idem ac substantia quæ est lapis, aer, etc., quia hoc ipso desinit esse homo; essentiae enim sunt immutabiles.

Prob. m. quoad 3^m p. Hæc illusio esset pro intellectu hominis, qui foret unicus intellectus huius substantiæ infinitæ; habemus ergo 1° intellectum infinitum errare posse;

2° intellectum natura sua factum esse ad errorem, necessario enim iudicamus ex maxima evidentia plures res esse distinctas a nobis; ideoque haberemus nullum esse intellectum, quae omnia absurdissima sunt. Ergo.

d) Evidens est plures esse substantias. Etenim 1° sint duo frustula cerae, unum quadratum, alterum rotundum; haec manifeste sunt duae substantiae; nam rotunditas modus est qui non potest esse nisi in subiecto: ita etiam figura quadrata: subiectum autem modi profecto est substantia; atqui nequit esse idem subiectum utriusque figurae, quia nequit idem esse simul rotundum et quadratum; si autem supponas duas has figuras in diversis partibus esse, cum divisibile hoc subiectum sit, facta divisione resullabunt duo subiecta, ideoque substantiae duae.

2° Pariter evidens est subiectum cogitans distinctum esse a pluribus aliis subiectis cogitantibus; nam experientia interna nos docet nos esse subiectum quoddam cogitationum et volitionum; experientia externa saltem mediata docet existere alias cogitationes et volitiones quas sensus intimus non testatur esse nostras, imo frequenter testatur nos eas non velle; atqui si nostrae forent, eas ut nostras testaretur sensus intimus, et cum eas vellemus, non posset testari eas nos nolle, ergo eae habent subiectum distinctum a nobis; hoc porro est substantia; ergo.

e) Evidens est legem veram obligantem hominibus esse latam, quia eam omnes vel inviti sentiunt; atqui in Pantheismo huiusmodi lex impossibilis esset et absurda; nam homo est ipsum ens infinitum et independens; ergo.

Tandem f) evidens est societatem et religionem non esse impossibilem; id enim omnis humana natura testatur; atqui in Pantheismo, impossibilis esset societas quia impossibilis esset multitudo, auctoritas, et subiectio; et impossibilis religio quia omnia essent unus Deus.

Nota. Hactenus disputata satis sunt ut exinde colligas absurditatem eius sententiae quae Deum aliquem impersonalem, ut aiunt, confingit. Deus enim impersonalis est ens vel abstractum, vel reale quidem, sed a ceteris quae sunt

vel esse possunt non distinctum, sua propria natura, sua vi, cognitione et conscientia non constans. Atqui probavimus Deum esse naturam realem, unicam, propriis attributis insignitam, distinctam a ceteris, quae, cum sit infinita, cognitione ideoque et conscientia sui praedita esse debet. Ergo Deus verus est Deus personalis.

III. Quod spectat ad Pantheismum idealem, primo quatenus cum reali convenit statuens unitatem substantiae, omniumque identitatem, satis refutatur argumentis modo allatis. Prout vero speciali methodo proceditur ad unitatem omnium stabiliendam, seu prout est Pantheismus idealis, refutatur primum avulsis fundamentis quibus innititur. Iam porro demonstravimus falsitatem formalismi Kantii (Log. Th. VIII et XV. Anthrop. Th. XXXIV); atque demonstravimus non eodem modo et ordine res esse extra nos quo sunt in nostra cognitione. Deinde absurdissima sunt haec: 1° ens indeterminatissimum esse a parte rei (O. Th. VI); 2° hoc ens indeterminatum sese explicando et evolvendo determinare; unde enim haurit determinationes? si ex se habet, iam non est ens indeterminatissimum; si aliunde accipit, iam non est unum ens. 3° hoc ens indeterminatissimum quod progressivo motu se explicat et perficit evadere tandem ens absolutum, infinitum, Deumque esse semper in fieri: 4° contradictionem esse intrinsecam conditionem entis (id quidem asserit Hegel, licet contradictionem nominet id quod non est vere contradictio).

Praeterea quomodo probatur necessitas huius processus entis indeterminati? quibus legibus regitur? incepit ne hic processus, an semper fuit? si incepit, quid determinavit eum? si semper fuit, quomodo per infinitam seriem huc perventum est? erit ne unquam finis? et si finis aliquis esse debet, cur non est modo? iam enim ens se explicavit in humanam naturam humanamque societatem, suique conscientiam obtinuit, qui videtur esse praestitutus terminus illius processus: cur non semper ad perfectiora procedit, sed identidem imo saepe ad priora et deteriora relabitur? cur homo ignorat leges evolutionum Entis, ac tot praeteritas evolu-